

מערכות התשלומים והסליקה

1. מבוא

מערכות התשלומים והסליקה הן חלק חיוני של התשתית הכלכלית והפיננסית במשקים מודרניים, ותפקודן היעיל תורם להתפתחותם וליציבותם הפיננסית. כנגד זאת, מערכות תשלומים וסליקה שאינן אמינות די הצורך חושפות את המשתתפים בסליקה לסיכונים ומעבירות סיכונים ממערכת כלכלית אחת לאחרת; כך עלול להתפתח "סיכון מערכת", שיש בו כדי להביא את המשק כולו עד משבר. גידול הפעילות הפיננסית, המאפיין משקים רבים בעולם, וגידול היקף התשלומים בשוקי ההון הבין-לאומיים העצימו את חשיבותן של מערכות אלו, והן יכולות למנוע או לאפשר משברים פיננסיים - לאומיים ובין-לאומיים.

בנקים מרכזיים שואפים להשיג יציבות פיננסית, ולכן פועלים לקידום הבטיחות, האמינות והיעילות של מערכות תשלומים וסליקה, ונוקטים אמצעים להפחתת הסיכונים הכרוכים בסליקה, בעיקר הסיכון המערכתי וסיכוני הנזילות והאשראי.

עליית חשיבותו של תחום זה הניעה מוסדות כספיים בין-לאומיים לטפל בו בשנים האחרונות. הבנק הבין-לאומי לסליקה, ה-BIS, קבע עקרונות ליבה (Core Principles) למערכות תשלומים וסליקה, שכל המדינות חייבות לפעול לפיהם. קרן המטבע הבין-לאומית ביצעה סקרי הערכה, שבהם נבחנה עמידתן של מערכות התשלומים, במדינות שונות, בעקרונות האמורים, והבנק העולמי מסייע למדינות רבות, בעיקר מתפתחות, בהקמת מערכות תשלומים וסליקה מודרניות.

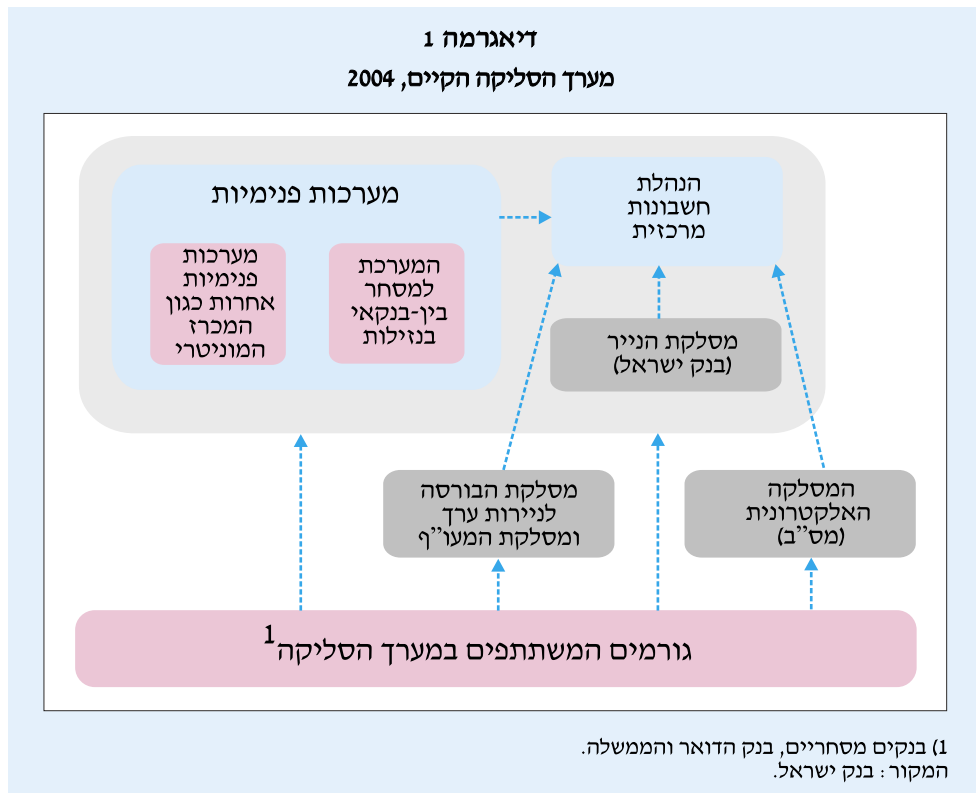
שינויים טכנולוגיים מהירים שחלו במערך התקשורת והמיחשוב מאז תחילת שנות השמונים, גידול הפעילות הפיננסית ותהליכי הגלובליזציה - כל אלה הביאו להעמקת מעורבותם של בנקים מרכזיים במערכות התשלומים והסליקה; הם יוזמים רפורמות ומבצעים שינויים בתחום זה; מערכות התשלומים והסליקה העיקריות מופעלות, ברוב המדינות, במישרין על ידי הבנק המרכזי; כל מערכות התשלומים, גם אלו המופעלות על ידי המגזר הפרטי, נתונות לפיקוחו ולהכוונתו של הבנק המרכזי.

מסקר שערכה קרן המטבע הבין-לאומית לגבי ישראל (FSAP) באוגוסט 2001 עלה כי מערכות התשלומים והסליקה בישראל אינן עומדות בחלק מכללי הליבה של ה-BIS - סופיות הסליקה בסיומו של כל יום עסקים, פיקוח על מערכות התשלומים ועוד. כדי לעמוד בתקנים הבין-לאומיים אלו החל בנק ישראל ברפורמה מקיפה של מערכות התשלומים והסליקה בארץ. הרפורמה נחלקת לשניים - התאמת המערכות הקיימות של התשלומים והסליקה לתקנים הבין-לאומיים העכשוויים והקמת מערכת סליקה חדשה - מסלוקה תוך יומית (RTGS). במסגרת זו קבע בנק ישראל, בשיתוף עם הבנקים, את הכללים הבאים:

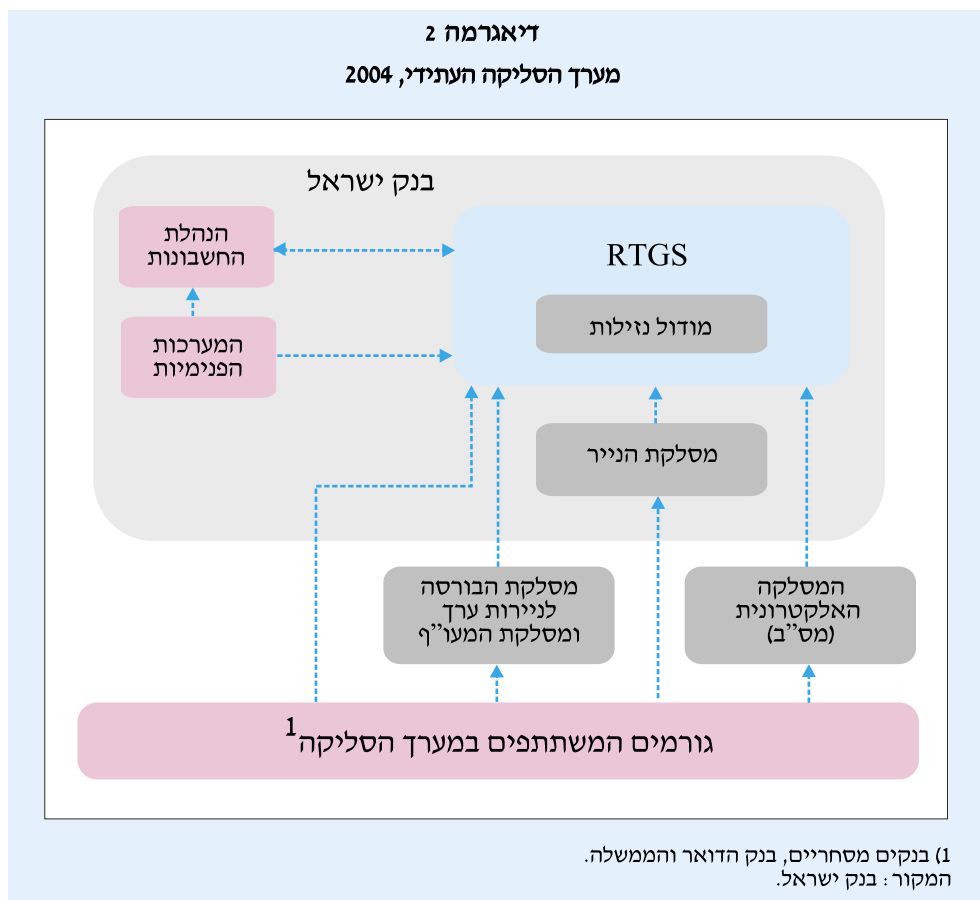
- במערכות התשלומים והסליקה תבוטלנה תנועות כספיות שיש להן תאריך ערך רטרואקטיבי, כדי שבסופו של יום העסקים הבנקאי היתירות של כל הבנקים תהייה סופיות.
- שעות הפתיחה והסגירה של יום העסקים הבנקאי ישונו כך שיום העסקים הבנקאי יהיה קרוב יותר ליום הקלנדרי. יום העסקים הבנקאי, המתחיל ומסתיים עתה בשעה 15:00, יתחיל ויסתיים בשעה 18:30.

• הוחלט ששיטת הסליקה של שקים תשודרג כך שכל הבנקים יסלקו ביניהם שקים בשיטה המתקדמת יותר - ה"סליקה האלקטרונית". הבנקים גם יצלמו את כל השקים (הדמיה), ויחליפו

ביניהם - נוסף על הקבצים האלקטרוניים המכילים את הנתונים המספריים של השקים (סכום השק, מספרו, מספר הסניף ועוד) - גם את הקבצים האלקטרוניים של תצלומיהם. בנק ישראל מתכנן להפעיל בארץ, בטווח הארוך יותר, "עיצור שקים" (check truncation), שיחסוך את הצורך בהעברה פיזית.

גולת הכותרת של רפורמה זו היא הקמת "מסלוקת תוך יומית" (RTGS - Real Time Gross Settlement), שהפעלתה מתוכננת לשלהי 2006. לאחר השקת מערכת RTGS וקישורה לכל המערכות המבצעות תשלומים במטבע מקומי, תופסק הסליקה במטבע מקומי בהנהלת החשבונות המרכזית, שהיא כיום הסולק הסופי של מערכות התשלומים בארץ. הסליקה תתבצע במערכת החדשה, שבה היא תהיה, כאמור, סופית בכל רגע במהלך היום. מערכות כגון מערכת המכרזים המוניטריים, מערכת המסחר בנזילות ומערכת המטבע, יקושרו במהלך היום למערכת RTGS, ובחלק מהמערכות הקשר יהיה ברגע ביצוע התשלום.

2. מערכות התשלומים והסליקה הקיימות והשינויים בהן

א. ביטול תנועות עם ערך רטרואקטיבי

בהתאם לכללי הליבה של ה-BIS, היתרות של הבנקים צריכות להיות סופיות לפחות בסופו של כל יום עסקים בנקאי. תנועות כספיות עם תאריך ערך רטרואקטיבי מונעות מהסליקה והיתרות להיות סופיות בתום יום העסקים; אלה הופכות לסופיות רק לאחר זמן. לפיכך בנק ישראל פועל להפסקת הרישום של תנועות עם תאריך ערך רטרואקטיבי בין הבנקים לבנק ישראל.

(1) תנועות של הממשלה ובנק ישראל

בנק ישראל הוא הבנקאי של הממשלה, ולכן חשבות הבנק מעבירה לציבור, באמצעות הבנקים המסחריים, תשלומים של הממשלה, ומקבלת מהבנקים מסים ותשלומי חובה אחרים שהם גובים מהציבור עבור הממשלה. חלק מגביות המסים היו מועברות על ידי הבנקים בפיגור של יום אחד ומקבלות ערך רטרואקטיבי; במהלך 2004 הופסקו ההעברות הרטרואקטיביות האלה, וכעת התשלומים עבור הממשלה מזוכים ביום העברתם.

(2). העברות בין-בנקאיות

עם התגברות האינפלציה בתחילת שנות השמונים נקבע כי יום הערך להפקדת שקים יהיה יום ההפקדה עצמו. ואולם, הבנקים טענו שהם לא יכולים להעריך מראש את היקף השקים

שלקוחותיהם ימשכו במהלך היום, ולכן ייתכן מצב שבו יתרת נכסי הבנקים הנזילים בבנק ישראל לא תספיק לכיסוי בגין פעולות לקוחותיהם שנעשו במהלך היום השוטף ומוצגות בסופו של אותו יום במסלקה. לכן הם ביקשו כי יותר להם לבצע, בגין פעולות המסלקה, פעולות שיישאו ערך רטרואקטיבי של יום אחד אחורה.

במשך השנים השימוש בפעולות הנושאות ערך רטרואקטיבי של יום אחד אחורה התרחב מעבר לתנועות הקשורות במסלקה, ובשנים האחרונות העברות אלה הן בסכומים גדולים מאוד. כדי לעמוד בכללי הליבה של ה-BIS יבוטל הסדר זה.

ב. יום העסקים הבנקאי

יום העסקים הבנקאי מתחיל ומסתיים בשעה 15:00. משמע שפעולות כספיות המתבצעות עד שעה 15:00 מקבלות את "ערך" היום הקלנדרי שבו הן נעשו, ופעולות המתבצעות אחרי הצהריים (אחרי 15:00) מקבלות את ערך יום המחרת. על פי הניסיון שהצטבר בעולם צפוי שרוב התשלומים במשק, מבחינת ההיקף הכספי, יבוצעו באמצעות המסלקה התוך-יומית (RTGS), וכיוון שפעולות אלה הן סופיות, נדרשת סופיות של יתרות הבנקים בסוף כל יום עסקים. סיום יום העסקים בשעה 15:00 מחייב הפסקה ממושכת יחסית, של פעילות המסלקה התוך-יומית כדי להתחיל את יום עסקים הבנקאי הבא. הואיל ושעות העבודה ה"טבעיות" תואמות את היום הקלנדרי, וכדי לאפשר שירות מיטבי, הוחלט שהציבור יוכל לפעול במסלקה התוך-יומית גם בשעות אחר הצהריים והערב המוקדמות, דבר המחייב שינוי שעות הפתיחה והסיום של יום העסקים הבנקאי לגבי כל פעילותה של המערכת הבנקאית. צורך זה בשינוי נתמך על ידי צרכים אחרים של הציבור שהפיצול המלאכותי של היום הקלנדרי לשני ימי עסקים לעתים מבלבל אותו. לאחר בדיקות ובירורים מקיפים התברר כי המערכת הבנקאית תוכל לבצע את פעילותה הבנקאית גם אם יום העסקים הבנקאי יתארך מעבר ל-15:00, ולכן הוחלט כי הוא יתחיל ויסתיים בשעה 18:30, ובימי שישי ובערבי חגים הוא יסתיים בשעה 14:00. שינוי זה מחייב שינויים מפליגים בדרכי הפעולה של הבנקים: משך הזמן העומד לרשות הבנקים ובנק ישראל לטיפול בשקים מתקצר, והדבר משליך על ניהול הנזילות של הבנקים, בעיקר לאחר סיומו של יום העסקים; צפוי שתהיינה לשינוי השלכות גם על שעות הפתיחה של הסניפים ושל חלק מעובדי הבנקים.

כדי לאפשר לסיים את הסליקה, המתחילה רק אחרי סיום יום העסקים, הוחלט שסליקת השקים תהיה אלקטרונית, ותבוטל האפשרות הנתונה היום לסליקה ידנית או מגנטית. כדי לאפשר העברה מהירה של המידע בין הבנקים ובין הסניפים של כל בנק, הוחלט שהבנקים יציגו זה לזה גם קבצים אלקטרוניים הכוללים תצלומים (הדמיה) של השקים.

הסליקה האלקטרונית וההדמיה של השקים הן צעד חשוב מקדים לקראת הנהגת "עיצור שקים" בישראל. בעיצור שקים הבנקים מסתמכים על הדמיה דיגיטלית ואינם שומרים או מחליפים ביניהם את השקים עצמם. הנהגת עיצור שקים מחייבת, כמו בארצות אחרות, חוק ייעודי שיתיר זאת לבנקים. כדי למנוע גודש רפורמות ושינויים לוגיסטיים בפרק זמן קצר מדי הוחלט לדחות את הטיפול בנושא זה לשלב מתקדם יותר של ביצוע הרפורמה במערכות התשלומים והסליקה.

ג. מסלקת הבנקים

מסלקת הבנקים סולקת תנועות כספיות המבוצעות באמצעות ניירות ובאמצעים אלקטרוניים. המסלקה מחולקת לשתי תת-מסלקות - מסלקת הנייר, שבה נסלקים שקים ומסמכי נייר

אחרים, ומסלקת מס"ב (מרכז סליקה בנקאי), שבה נסלקות תנועות כספיות המועברות בצורה אלקטרונית על ידי הבנקים ולקוחותיהם.

מסלקת הבנקים פועלת על פי הסכם בין חברי המסלקה - הבנקים המסחריים בישראל, בנק הדואר, בנק ישראל ובנקים הפועלים בשטחים המוחזקים על ידי הרשות הפלסטינית. מסלקת הבנקים מנוהלת על ידי ועד המסלקה, המונה 14 חברים, מחציתם מבנק ישראל ומחציתם מהמערכת הבנקאית ובנק הדואר. מסלקת הבנקים פועלת לפי "תקנות המסלקה", הנקבעות על ידי ועד המסלקה. ועד המסלקה מתכנס מדי פעם בפעם בהתאם לצרכים ומפרסם, אחת לשנה, דוח על פעילותו.

לבנק ישראל מעורבות חשובה בתפקודה של מסלקת הבנקים: יו"ר ועד המסלקה, מחצית מחברי הוועד, המפקח על הסליקה ומוזכיר המסלקה הם עובדי בנק ישראל; חברי ועד המסלקה - נציגי בנק ישראל והבנקים - ממונים על ידי נגיד הבנק, ומסלקת הנייר מופעלת על ידי הבנק. בסוף 2004 היו במסלקת הבנקים 41 חברים, מתוכם 18 בנקים הפועלים בשטחים המוחזקים על ידי הרשות הפלסטינית ומיוצגים במסלקה על ידי תאגידים בנקאיים ישראלים. רוב הבנקים, גם הישראליים, אינם פועלים ישירות במסלקת הבנקים, והסליקה בפועל מבוצעת על ידי 13 תאגידים בנקאיים ישראלים.

(1) מסלקת הנייר (שקים)

המצב הנוכחי

מסלקה זו מטפלת בתשלומים המבוססים על מסמכי נייר ("ממסרים"): שקים, זיכויים וחובים שונים, ושטרי חוב. עיקר פעילותה של מסלקה זו הוא בשקים המוצגים לגבייה או מוחזרים. הכמות של מסמכי הנייר האחרים המטופלים במסלקה זו היא זניחה (כ-0.5% בלבד מסך כל הממסרים).

הממסרים הפיזיים מועברים מבנק לבנק בסיומו של יום העסקים שבו הם הופקדו בבנק, והסליקה הכספית (העברת התשלום בין הבנקים) נרשמת בספרי בנק ישראל ביום העסקים הבא, עם ערך רטרואקטיבי של יום ההפקדה.

יום העסקים הבנקאי מסתיים בשעה 15:00, והעברת המסמכים מתבצעת כ-5-6 שעות לאחר סיומו, בשעות 20:00-21:00 בימים א'-ה'. (הממסרים של יום ו' מועברים במוצאי שבתות.) התוצאות הכספיות של סליקת הממסרים שהוצגו במסלקת הנייר מועברות מהבנקים לבנק ישראל למחרת יום הסליקה בשעה 10:00 לפני הצהריים ונרשמות נטו, בהתאם לתקנות המסלקה, עם תאריך ערך של היום הקודם. עיבוד הנהלת החשבונות של בנק ישראל מתבצע בלילה שלאחר של יום הרישום, והודעה על מצב היתרות של הבנקים נמסרת לבנקים ביום העסקים שלאחר עיבוד מיכוני זה, דהיינו שני ימי עסקים לאחר יום ההפקדה. עיקר הפעילות של מסלקת הנייר היא הצגת ממסרים ומיעוטה החזרת ממסרים. ההחזרות אמורות להתבצע, על פי תקנות המסלקה, למחרת יום הסליקה, עם ערך של היום הקודם (ערך יום הסליקה).

לוח 1
היקף הפעילות היומית של מסלקת הנייר, 20 בדצמבר 2004

הכמות	הסכום	הסכום הממוצע למסר
(אלפים)	(מיליוני ש"ח)	(ש"ח)
שקים וחיוכים אחרים	605	4,137
זיכויים אחרים	2	91,960
החזרות	18	7,820
סך הכול	625	4,518

המקור: בנק ישראל.

שינויים במסלקת הנייר (שקים) בתקופת האינפלציה הגדולה של סוף שנות השבעים והמחצית הראשונה של שנות השמונים הייתה ל"ימי הערך" של הפעולות הכספיות משמעות כספית גדולה. באותה תקופה הוחלט כי שקים יקבלו את ערך יום ההפקדה. עקב קוטנה של המדינה היה ניתן לשנע שקים מכל חלקי הארץ למסלקת הנייר בו ביום, שכן יום העסקים הבנקאי מסתיים (ומתחיל) ב-15:00. הבנקים בנו מערכת לוגיסטית המתפקדת היטב, והשקים היו נסלקים במועד שנקבע בתקנות. השינוי בשעות ההתחלה והסיום של יום עסקים בנקאי מקטין את פרק הזמן שיש לבנקים לטיפול בשקים ומחייב שינויים לוגיסטיים. לאחר דיונים עם הבנקים התברר כי הבנקים יוכלו לעמוד בשינויים אלה, בתנאי שהסליקה של כל השקים תהיה אלקטרונית ותונהג הדמיית שקים. לכן הוחלט שלא לשנות את הנוהג הקיים, דהיינו שתאריך הערך של סליקת שקים יהיה תאריך ההפקדה.

יש להדגיש שהשינוי בשעות ההתחלה והסיום של יום עסקים בנקאי והשינוי בשיטת הסליקה ובהדמיה ייכנסו לתוקף עוד לפני השקת מערכת הסליקה התוך-יומית (RTGS), כדי שכל הבנקים יהיו ערוכים לתנאים החדשים שייקבעו.

סליקת שקים ביום הפקדתם היא יוצאת דופן; בארצות אחרות הסליקה נעשית למחרת ההפקדה, או אף מספר ימים מאוחר יותר. כיוון שהמשק הישראלי הגיע ליציבות מחירים, ובעתיד תונהג מסלקה תוך-יומית ומתוכנן גם עיצור שקים, ישוב בנק ישראל ויבדוק בעתיד אם אכן יש צורך ששקים יקבלו את ה"ערך" של יום הפקדתם.

בהתאם לתקנות המסלקה החזרה של שק אמורה להיעשות למחרת יום ההפקדה, והיא מקבלת, בחשבון הלקוח ובחשבונו של הבנק המתנהל בבנק ישראל, את הערך של יום ההפקדה. במסגרת הרפורמה המיושמת במערכות התשלומים והסליקה הוחלט שתנועות כספיות לא תקבלנה תאריך ערך רטרואקטיבי. צפוי אפוא שהרישום של תנועות הקשורות בהחזרת שקים עם תאריך ערך רטרואקטיבי בספרי בנק ישראל ייפסק בעתיד.

הממסרים במסלקת הנייר הסתכמו ב-2004 בכ-750 מיליארדי ש"ח, סכום נמוך בכ-150 מיליארדים מאשר ב-2003. השינוי נובע כולו מהירידה בסכום הזיכויים הידניים, שהועברו ברובם למסלקה האוטומטית (מס"ב), ואילו סכום השקים אף גדל במקצת (ב-1.5%).

לוח 2
ממסרי הסליקה במסלקת הנייר, 2003 ו-2004
(מיליוני ש"ח)

התקופה	הזיכויים	החייבים	ההחזרות	סך הכול
2003 - סך הכול	251,768	629,171	21,064	902,003
2004 - סך הכול	79,001	644,906	21,121	745,028
2004				
ינואר	6,875	52,711	1,677	61,263
פברואר	6,421	53,150	1,678	61,249
מארס	5,825	55,804	1,777	63,406
אפריל	7,758	48,396	1,757	57,911
מאי	4,534	53,147	1,779	59,460
יוני	6,623	53,461	1,699	61,783
יולי	5,482	53,216	1,715	60,413
אוגוסט	7,144	56,898	1,827	65,869
ספטמבר	5,063	51,307	1,619	57,989
אוקטובר	8,017	54,403	1,979	64,399
נובמבר	6,286	54,434	1,725	62,445
דצמבר	8,973	57,979	1,889	68,841

המקור: הפיקוח על בנקים.

(2) מסלקה אוטומטית - מס"ב

המצב הנוכחי

המסלקה האוטומטית - מס"ב - סולקת עסקאות שאינן מבוססות על מסמכי נייר, כגון הרשאות לחיוב חשבון ("הוראות קבע"), זיכויים שונים (תשלומי משכורות, החזרי מסים). הסליקה מבוצעת על סמך קבצים אלקטרוניים המועברים למס"ב על ידי הבנקים או על ידי גופים שונים שקיבלו הרשאה מטעם הבנקים לשלוח קבצים במישרין למס"ב. הקבצים הנשלחים על ידי לקוחות הבנקים הם על אחריותו של הבנק השולח, שכן מס"ב רק מבצעת את הוראות התשלום השונות ואיננה אחראית לנכונות הפרטים המצוינים בכל פקודה - המוטבים, החייבים וסכום הפקודה.

מס"ב מקבלת את הוראות הלקוחות (בנקים וגופים אחרים) במהלך היום בהתאם להליכים שקבעה - הליכים המבטיחים את האחידות של מבנה הקבצים ואת אבטחת המידע. בשעות הערב המוקדמות מס"ב מאחדת את כל הקבצים שהתקבלו ומעבירה את פירוט החייבים והזיכויים לכל בנק ובנק. התוצאות הכספיות הכוללות נטו מועברות לבנק ישראל, וכך מוסדרת הסליקה בין הבנקים. התנועה נטו משפיעה על יתרות חשבונותיהם של הבנקים - זיכוי או חיוב - בבנק ישראל.

התוצאות הכספיות הכוללות מועברות לבנק ישראל ביום מתן ההוראה - בדרך כלל, בשעות 20:00-22:00. מס"ב רשאית לשלוח את התוצאות, כמו מסלקת הנייר, עד למחרתו של יום מתן ההוראות הכספיות בשעה 10:00, בערך רטרואקטיבי - זכות שהיא מנוצלת בדרך כלל רק במקרים נדירים ביותר של תקלות.

הוראות חיוב או זיכוי ניתנות להחזרה לנותן ההוראה בהתאם לסיבות שונות המנויות בתקנות המסלקה (חוסר כיסוי ועוד). ניתן להחזיר הוראות חיוב שניתנו באמצעות מס"ב עד 5 ימי עסקים מיום מתן ההוראה, עם תאריך ערך הקודם ביום אחד בלבד. החזרות של תנועות הנסלקות במס"ב, בדומה למסלקת הנייר, נרשמות בחשבון הלקוח בערך יום ההפקדה, אך בעתיד הסליקה בין הבנקים לא תבוצע עם ערך רטרואקטיבי אלא בערך של יום ההחזרה.

מס"ב פיתחה מערכת המאפשרת מתן הוראות לביצוע תשלומים גדולים: המשלם שולח למס"ב הוראה להעברה של סכום כסף מסוים למוטב כלשהו; מס"ב פונה לבנק של המשלם ומבקשת אישור לתשלום (כלומר אישור שלמשלם יתרה מספקת או קו אשראי מספיק); כאשר מתקבל האישור מהבנק של המשלם, מס"ב מעבירה הודעה לבנק של המוטב; פעולות אלו נכללות בסליקה הרב-צדדית (Net) של מס"ב, המתבצעת בערב של יום מתן הוראת התשלום; תוצאות העיבודים של אותו יום עסקים נשלחות, כאמור, לבנק ישראל. ראוי להעיר כי למרות האישור הניתן על ידי הבנק של יום התשלום, הסופיות של פעולות אינה מובטחת מבחינה משפטית, שכן עלולות להיות נסיבות שבהן מס"ב אינה מבצעת את הסליקה מסיבות טכניות, או אחד הבנקים השותף לפעולה זו אינו עומד בהתחייבויותיו, ואז הפעולה לא תבוצע.

שינויים במס"ב

ההשפעה הצפויה של השינוי בשעת ההתחלה והסיום של יום העסקים הבנקאי על מס"ב תהיה קטנה מן ההשפעה על מסלקת הנייר. אמנם "חלון הזמן" לביצוע החישובים השונים יתקצר, אבל העובדה שכל התנועות במס"ב ממוחשבות תאפשר למס"ב לעמוד בלוחות הזמנים הצפופים יותר.

נקבע כי התמשקות מס"ב למערכת הסליקה התוך-יומית (RTGS) תהיה בסוף היום, וייתכן שתהיינה התמשקויות נוספות במהלך היום.

לוח 3 מסלקת הבנקים (מס"ב), נתונים שנתיים, 2001 עד 2004

השנה	החייבים		הזיכויים		סך כל התנועות	
	מספר	סכום	מספר	סכום	מספר	סכום
	(מיליונים)	(מיליארדי ש"ח)	(מיליונים)	(מיליארדי ש"ח)	(מיליונים)	(מיליארדי ש"ח)
2001	121.9	128.5	74.7	1,938.3	196.5	2,066.8
2002	126.9	145.0	79.1	2,666.9	206.0	2,820.9
2003	128.8	165.5	81.0	2,800.9	209.8	2,966.4
2004	131.4	177.9	82.6	3,072.6	214.0	3,250.5

המקור: מסלקת הבנקים (מס"ב).

ד. מסלוקת הבורסה

המצב הנוכחי

הבנקים וחברי בורסה אחרים שאינם נותנים לבורסה הוראות לביצוע עסקאות בניירות ערך, והתשלומים נעשים באמצעות הבנקים. הבורסה מבצעת עיבודים של הוראות אלה בשני ערוצים מקבילים: ניירות הערך מועברים מהמוכר לקונה, על תנאי, ביום העסקה, והתשלומים מתבצעים למחרת. הבנקים מזכים את חשבון ניירות הערך של הלקוחות ומחייבים את חשבון העו"ש שלו ביום ביצוע העסקה (t) וסופגים את ההפרשים בין מועד הסליקה של הבנק למועד הסליקה של הלקוח. לעומת זאת הברוקרים שאינם בנקים מזכים את הלקוח ביום הסליקה הסופי של נייר הערך, כלומר למחרת יום העסקה (t + 1).

הסליקות מתבצעות בארבעה עיבודים שונים בהתאם לסוג העסקה - מעו"ף, ניירות ערך, תשלומים וקרנות. הן משודרות לבנק ישראל, וזה מחייב ומזכה את הבנקים בהתאם להוראות הבורסה (ולהרשאות לחיוב חשבון שנתנו הבנקים).

קיים הסדר למניעת כשל בסליקות בעסקאות שבהן הבורסה היא "צד מרכזי לעסקה" (CCP - Central Counter Party), ואילו לגבי עסקאות בין משתתפים אחרים, למשל עם קרנות נאמנות, יש הסדר של ביטול הסליקה במקרה כשל של אחד המשתתפים (reversal).

שינויים במסלוקת הבורסה

הבורסה עוסקת עתה בעדכון הליך הסליקה כך שהתשלום יבוצע יחד עם העברת נייר הערך (Delivery Versus Payment - DVP). כתוצאה מכך הביצוע יהיה ביום t + 1, בדומה למועד הסליקה הכספית.

הודות לעדכון בהליך הסליקה לא יהיה פער זמן בין העברת הנייר לקבלת התשלום, ולכן יצטמצם הפוטנציאל של כשל בסליקה בגלל אי עמידה של אחד הצדדים בהתחייבויותיו. הליך ה-DVP ימנע את הצורך בתיקון הסליקה של ניירות הערך במקרה של כשל.

הסליקות הרב-צדדיות של מסלוקת הבורסה תשודרנה למסלוקה התוך-יומית (RTGS), לגבי כל אחד מארבעת סוגי הסליקות, מספר פעמים בכל יום שבו מתנהל מסחר בבורסה. סליקה דו-צדדית תישלח למסלוקה התוך-יומית בכל עת שתיעשה עסקה העונה להגדרות של עסקה דו-צדדית.

האשראי התוך-יומי שבנק ישראל ייתן למשתתפים בסליקה לצורך פעילותם במסלוקה התוך-יומית יהיה מגובה בביטחונות. הביטחונות יהיו ניירות ערך ממשלתיים הסחירים בבורסה ופיקדונות הבנקים בבנק ישראל.

הבורסה לניירות ערך תעביר לחשבונו של בנק ישראל (בבורסה) את הכמויות והסוגים של ניירות ערך בהתאם לצרכים של כל בנק, כפי שיימסרו על ידו לבורסה.

ה. המסחר הבין-בנקאי בש"ח כנגד דולר

המסחר הבין-בנקאי במטבע חוץ בישראל מתנהל מאז יולי 1994 בשיטת המסחר הדו-צדדי באופן רציף על פני היום, כנהוג בשווקים המפותחים בעולם. כדי לסייע בהתפתחות השוק - בעיקר כדי להתגבר על חששות שהיו בעבר לבנקים מפני חשיפה לסיכון אשראי גבוה בקשירת עסקאות ביניהם - הקים בנק ישראל ב-1994 מערכת למסחר בש"ח כנגד הדולר מסוג "תשלום כנגד תשלום" Payment versus Payment - PvP. הקמת המערכת בבנק ישראל התאפשרה משום שלבנקים חשבונו במטבע חוץ ובמטבע ישראלי בבנק ישראל, כך שהסליקה נעשית על ידי העברה מחשבון לחשבון בבנק ישראל.

לוח 4
מחזורי המסחר בניירות ערך, 2000 עד 2004
 (מיליארדי ש"ח)

השנה	המניות ובני ההמרה	אגרות החוב			המק"ם	סך הכול
		ממשלתיות	אחרות	סך הכול		
2000	121.6	76.9	1.6	78.5	50.7	329.3
2001	69.4	139.4	1.8	141.2	53.4	405.2
2002	59.9	184.9	2.6	187.5	91.5	526.4
2003	89.2	168.5	6.7	175.2	118.4	558
2004	159.4	215.8	16.3	232.1	152.1	775.7
2004 שיעור הגידול (אחוזים)	79	28	143	32	28	39

המקור: הבורסה לניירות ערך.

בדרך זו של סליקה אין לבנקים סיכון אשראי, שכן הבנק מחויב בדולרים רק אם הוא מזוכה בש"ח ולהפך. ואולם, אם העסקה אינה מתבצעת, הבנקים חשופים לסיכון שוק (בעיקר סיכון שער חליפין).

בנק ישראל חשוף אף הוא לסיכונים - בין היתר, משום שהיתרה בחשבונות הבנקים במטבע מקומי אינה סופית ביום הערך שלה אלא רק לאחר מכן.

במהלך השנים הלך המסחר הבין-מטבעי והתבסס, והסליקה של החלק הדולרי נעשתה בחלקה באמצעות בנקים-קורוספונדטים בחו"ל, ורק בחלקה בבנק ישראל, באמצעות החשבונות הדולריים שהבנקים רשאים להחזיק אצלו. הקטנת חובת הנזילות במטבע חוץ הביאה להקטנה של החשבונות המט"חיים של הבנקים בבנק ישראל, ובמקביל גדל נפח המסחר. אלו, יחד עם בשלות המסחר בארץ והרצון להקטין את הסיכונים של בנק ישראל, הניעו את בנק ישראל, לקראת סוף 2004, להפסיק את סליקת הצד הדולרי של פעולות אלו.

3. פיתוח מסלקה תוך-יומית (Real Time Gross Settlement - RTGS)

מסלקה תוך יומית (RTGS) מבצעת סליקה מיידית וסופית של תשלומים בין בנקים. בנק הרוצה לבצע תשלום (עבור לקוח או עבור עצמו) שולח הוראה לחיוב חשבונו במסלקה התוך-יומית, ובה מצוינים כל הפרטים הרלבנטיים (פרטי המשלם, פרטי המזוכה, הסכום). המסלקה התוך-יומית בודקת את הוראות התשלום לפי מועד הגעתן (FIFO). במסלקה נבדק אם לבנק השולח יש יתרה מספיקה בבנק ישראל, ואם הוראת התשלום נערכה בהתאם לתקנים שנקבעו. אם הוראת התשלום עומדת בבדיקות אלו, היא מתבצעת מייד: חשבון הבנק המשלם מחויב, וחשבון הבנק המוטב מזוכה בסכום ההוראה. הודעות נשלחות בו זמנית לשני הבנקים המעורבים בעסקה, והבנק המזוכה יכול לזכות את הלקוח בו רגע, שכן ההעברה היא סופית ואינה ניתנת לביטול.

ביצוע הוראת התשלום מותנה, כאמור, בקיומה של יתרה מתאימה בחשבון הסליקה של הבנק המסחרי במסלוקה התוך-יומית בבנק ישראל. חשבון הסליקה כולל יתרה שוטפת בחשבון העו"ש השקלי של הבנק המסחרי ויתרת אשראי, שיופק על ידי בנק ישראל לצורך תפעולה השוטף של המסלוקה התוך-יומית. אשראי זה הוא תוך-יומי והוא אמור להיפרע לקראת תום פעילות המסלוקה התוך-יומית בכל יום עסקים. האשראי התוך-יומי יינתן כנגד ביטחונות (ניירות ערך ממשלתיים שיופקו לזכות בנק ישראל בבורסה לניירות ערך ופיקדונות אחרים של הבנקים בבנק ישראל).

המסלוקה התוך-יומית תהיה "המסלוקה של המסלקות" – שבה יסלקו מסלקת השקים, מסלקת מס"ב ומסלקות הבורסה את תוצאותיהן הכספיות. הפעולות הכספיות שתשלחנה למסלוקה התוך-יומית על ידי המסלקות שונות מהוראות תשלום רגילות, שכן במסלקות התנועות הן רב-צדדיות, ולכן אלו תשגרנה פקודות מורכבות המכילות הוראות לחיוב וזיכוי של מספר בנקים בעת ובעונה אחת.

הוראות תשלום ייסלקו, כאמור, בחשבון הבנק לפי מועד הגעתן. בהעדר יתרה מספקת בחשבון הסליקה של הבנק, התנועות יישמרו בתור עד להיווצרות יתרה מספקת. לכל הוראת תשלום תהיה רמת דחיפות, שתיקבע על ידי המשלם. ביצוע הוראות התשלום והתור עצמו ינוהלו לפי עדיפויות אלו. כדי שיהיה ניתן למזער את זמן ההמתנה הממוצע של הוראת התשלום יופעלו במערכת כלים שונים לניהול אופטימלי של תור ההוראות.

מידע שוטף מהמסלוקה התוך-יומית יהיה זמין למשתמשים במהלך היום בזמן אמת. המידע יכלול את מצב היתרות בחשבונות של המשתתף, מידע על התנועות שנסלקו ועל תנועות הממתנות בתור, וכל מידע תפעולי אחר הנחוץ למשתתפים בניהול השוטף של פעילותם במסלוקה התוך-יומית.

הגורמים שיורשו להשתתף ישירות במסלוקה התוך-יומית יהיו הבנקים המסחריים, המסלקות, בנק הדואר ובנק ישראל. בנקים שלא ישתתפו ישירות במערכת יוכלו להשתמש בשירותים שיינתנו להם על ידי הבנקים המסחריים האחרים, והממשלה תסלוק הוראות תשלום באמצעות בנק ישראל.

כל אחד מהמשתתפים המעוניין לפעול במסלוקה התוך-יומית חייב לבנות לעצמו כלים מתאימים לשיגור ופענוח של מסרים, למשלוח הוראות תשלום, לקבלת מסרים (אישורי ביצוע) וכן למעקב אחרי מצב היתרה בחשבון שלו ומצבן של הוראות התשלום השונות ששלח למסלוקה התוך-יומית. כלים אלו יצטרכו לעמוד בסטנדרטים שייקבעו ויהיו אחידים לכל משתתפי המערכת. נקבע כי מערכת התקשורת של המשתתפים והמסלוקה התוך-יומית תהיה מערכת "סוויפט".

המעורבות של בנק ישראל בתפעול מערכת זו:

- הבנק יפעיל את המסלוקה התוך-יומית ויפקח על פעולותיה.
- הבנק יספק לבנקים המסחריים אשראי תוך-יומי כנגד ביטחונות. אשראי זה יוחזר בסוף היום על ידי המשתתפים בסליקה.
- הבנק יפעל לקישור ישיר של המערכות השונות בו, היוזמות תנועות לחשבונות הבנקים במטבע מקומי – אל המערכת החדשה. הקשר יהיה בזמנים קבועים במהלך יום העבודה. אחת המערכות – מערכת המכרזים המוניטריים – תקושר למסלוקה התוך-יומית רק לאחר סיום יום העבודה.
- בנק ישראל יפעל גם כמשתמש רגיל במערכת וישגר הוראות ישירות למערכת – הוראות היוזמות על ידו או על ידי הממשלה.

לוח הזמנים המתוכנן להפעלת המסלקה התוך-יומית

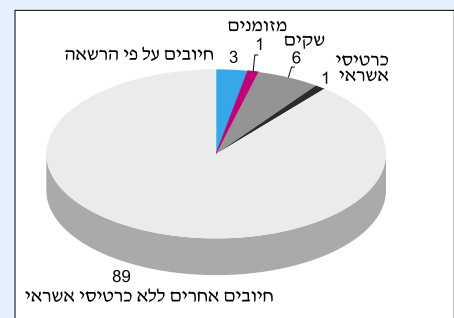
ביולי 2004 פורסם המודל העסקי של המסלקה התוך-יומית, הכולל ניתוח מפורט של כל חלקי המערכת והממשקים השונים האמורים להיות מקושרים אליה. בתחילת הרביע השני של 2005 יפורסם מכרז בין-לאומי לבחירת ספק המערכת, ועד סוף 2005 מתוכננת בחירת הספק. לאחר בחירת הספק יהיה ניתן להשלים את התאמת המערכות השונות בבנקים המסחריים ובבנק ישראל לפעולה עם המערכת שתירכש. על פי המידע הקיים משך הטמעתה של מערכת כזאת הוא כשנה, ולכן תופעל המסלקה התוך-יומית לקראת סוף 2006; זאת בתנאי שעד אז תושלם ההיערכות של כל הגורמים, וייחזק חוק ייעודי להבטחת הסופיות של הסליקה.

4. אמצעים לביצוע תשלומים

בשנת 2004 הסתכמו החיובים לחשבונות העו"ש של הציבור בסכום כולל של 12,480 מיליארדי ש"ח – סכום נמוך במקצת מסכום החיובים בשנה הקודמת (כ-12,600 מיליארדים).

חיובים אלו כוללים את משיכות השקים המופקדים בבנק הנמשך או בבנקים אחרים, משיכות המזומנים מקופות הבנקים ומהמכונות למשיכת מזומנים, מהחיובים על פי הרשאה, הכוללים תשלומים שונים, בעיקר לרשויות ולחלק מחברות כרטיסי אשראי, ומחיובים אחרים. החיובים האחרים כוללים הוראות חד-פעמיות או הוראות קבע של הלקוח להעברת סכומים לצד שלישי או לבנק, כולל חלק מהחיובים לכרטיסי אשראי. הנתונים המוצגים מתייחסים לסך החיובים לחשבונות העו"ש של הציבור שמקורם במאזנים החדשיים של הבנקים המסחריים.

דיאגרמה 3
החיובים לחשבונות
העו"ש של הציבור, 2004
(אחוזים)

א. משיכת שקים

הסכום הכספי שנמשך בכל שנת 2004 באמצעות שקים הסתכם ב-790 מיליארדי ש"ח ו-6.3 אחוזים מסך כל החיובים של הציבור. רוב השקים (77%) הועברו באמצעות המסלקה לבנקים אחרים, ומיעוטם הופקדו בבנק של מושך השק. באותה שנה הועברו במסלקה לבנקים אחרים שקים (פרט לזיכויים ידניים) בסכום כולל של 645 מיליוני ש"ח. סכום השקים שעברו במסלקה בשנת 2004 גבוה במקצת מסכום השקים ב-2003, אף שחלקם של החיובים הנובעים משקים פחת מאז דצמבר 2000. בדצמבר 2000 הסתכמו חיובי השקים בשיעור של 8.3 אחוזים מסך החיובים של הציבור (כולל חיובים לבנק שבו מתנהל חשבון הלקוח), ועד דצמבר 2004 הצטמצם השימוש בשקים לשיעור של 5.8 אחוזים. גם במספר השקים נמשכה מגמת ירידה בשנים האחרונות, ומספרם הצטמצם מ-15.8 מיליוני שקים בדצמבר 2000 (כ-600 אלף שקים ביום) ל-14.3 מיליונים בדצמבר 2004 (כ-530 אלף שקים ביום). להלן פירוט חלקם של השקים מתוך סך החיובים של הציבור בשנים 2000 עד 2004.

1. בסקירה לשנת 2003 הוצג חלקם של השקים מתוך חלק מהחיובים של הציבור, לא מכולם.

לוח 5
החייבים לחשבונות העו"ש של הציבור,
דצמבר 2000 עד דצמבר 2004
 (נתונים חודשיים)

התקופה	השקים		סך כל החייבים		שיעורי השימוש בשקים	
	מספר	סכום	מספר	סכום	מספר	סכום
	(מיליארדי ש"ח)	(מיליונים)	(מיליארדי ש"ח)	(מיליונים)	(אחוזים)	(אחוזים)
12/00	71.7	15.8	863.2	59.2	8.3	26.6
12/01	69.2	15.5	1,045.1	61.5	6.6	25.2
12/02	75.9	16.1	1,085.8	65.3	7.0	24.6
12/03	67.3	14.7	1,065.0	62.3	6.3	23.6
12/04	71.3	14.3	1,220.1	61.1	5.8	23.4

המקור: הפיקוח על הבנקים.

ב. משיכת מזומנים

בשנה הנסקרת נמשכו מזומנים בסכום כולל של כ-115 מיליארדי ש"ח - סכום גבוה במקצת (ב-3.5 אחוז) מאשר בשנה הקודמת.

בדצמבר 2004 הסתכמו כל משיכות המזומנים מהקופות ומהמכונות ב-11.3 מיליארדי ש"ח (לחודש), ואילו בדצמבר 2003 הן הסתכמו ב-9.5 מיליארדים (גידול של 19 אחוזים).

מתוך סך כל המזומנים שנמשכו בשנה הנסקרת כשליש בוצעו באמצעות מכונות למשיכת מזומנים, והיתר - מקופות הבנקים. בשנה הקודמת נמשכו באמצעות המכונות אחוז דומה (כ-35 אחוזים) ממשיכות המזומנים. סכום המזומנים הוא רק אחוז קטן מסך כל החייבים של הציבור: בשנים 2000 עד 2004 הסתכמו משיכות המזומנים בפחות מאחוז אחד מסך כל החייבים של הציבור.

יתרת שטרי הכסף והמעות המוחזקים בידי הציבור הסתכמו בסוף השנה ב-20.8 מיליארדי ש"ח, לעומת 19.1 מיליארדים בסוף 2003. היתרה הממוצעת במשך שנת 2004 הייתה כ-20 מיליארדי ש"ח, וסך משיכות המזומנים במשך השנה היה 115 מיליארדי ש"ח, משמע שמהירות המחזור של המזומנים הייתה 5.65 או 2.1 חודשים².

ג. חיובים על פי הרשאה וחיובים אחרים

החיובים על פי הרשאה והחיובים האחרים הם עיקר החייבים בחשבונות העו"ש של הציבור (למעלה מ-90 אחוזים ב-2004) בחיובים אלה כלולים סכומים שהועברו לצד שלישי על פי הוראות קבע או הוראות חד-פעמיות, וכן חיובים הנובעים מפעולות עסקיות בין הלקוח לבנק - ריבית, עמלות על רכישת נירות ערך וכו'. בחיובים אלה כלולות גם עסקאות בכרטיסי אשראי ובחוראות תשלום באמצעות האינטרנט.

סכום החיובים באמצעות כרטיסי אשראי גדל ב-2004 בכ-9.5 אחוזים לעומת השנה הקודמת והסתכם ב-105 מיליארדי ש"ח. בשנת 2003 שיעור הגידול (לעומת שנת 2002) היה נמוך יותר (7.5%).

2 113:20 = 5.65

12:5.65 = 2.12

לוח 6
משיכת המזומנים על ידי הציבור,
דצמבר 2000 עד דצמבר 2004
(מיליוני ש"ח)

שיעור המזומנים מסך כל החיובים (אחוזים)	סך הכול		ממכונות	מקופות הבנקים	התקופה
	חיובים	מזומנים			
1.07	863,181	9,238	2,849	6,388	12/00
0.91	1,045,147	9,514	3,118	6,395	12/01
0.96	1,085,814	10,442	3,363	7,079	12/02
0.89	1,064,981	9,501	3,419	6,082	12/03
0.93	1,220,121	11,302	3,627	7,676	12/04

המקור: הפיקוח על הבנקים.

השימוש בכרטיסי אשראי (מספר התנועות) גדל אף הוא במהירות בשנים האחרונות, ובשנת 2004 נעשו בכרטיסים אלה כ-440 מיליוני תנועות, בהשוואה ל-396 מיליונים בשנת 2003. מספר התנועות (המשיכות) בכרטיסי אשראי היה פי 2.5 ממספר השקים בשנת 2004 (440 לעומת 166 מיליון), ואילו סכום החיובים באמצעות כרטיסי אשראי היה בשנה זו רק כ-13% מסכום החיובים באמצעות שקים (105 מיליארדי ש"ח לעומת 790 מיליארדים). עובדה זו מתבטאת בסכום העסקה הממוצעת בכרטיסי האשראי - מתחת לסכום המשיכה הממוצע בשק (240 ש"ח לעומת 4,100 ש"ח, בהתאמה).

סכום המשיכות בכרטיסי אשראי מורכב ממשיכות בארץ וממשיכות בחו"ל שחיבו חשבונות עו"ש של הציבור והומרו למט"ח. חלקם של הכרטיסים שנמשכו בחו"ל (או בנתב"ג) הוא כ-5 אחוזים מסך כל המשיכות שבוצעו באמצעות כרטיסי אשראי, שיעור שכמעט לא השתנה בשנים האחרונות.

לוח 7
סך כל השימוש בכרטיסי האשראי, 2003 ו-2004

השנה	התנועות	הסכומים	סכום ממוצע לתנועה
	(מיליונים)	(מיליוני ש"ח)	(ש"ח)
2003	396	96,284	243
2004	437	105,362	241
I	104	24,791	238
II	107	25,259	236
III	112	27,874	248
IV	113	27,438	242

המקור: הפיקוח על הבנקים.